

ОКСАНА ДАНИСКО
(Полтава)

ОСНОВНІ ЕТАПИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ О. Д. БУТОВСЬКОГО

Розкрито внесок О. Бутовського в розвиток вітчизняної педагогічної думки, обґрунтовано етапи його науково-педагогічної діяльності, визначено шляхи актуалізації творчого спадку.

Ключові слова: *О. Бутовський, педагог, наукова періодизація, етапи, творча діяльність.*

Сучасні соціально-економічні перетворення зумовлюють гостру потребу модернізації системи освіти, пошуку нової парадигми, вдосконалення її змісту, розробки новітніх підходів до її конструювання, визначення критеріїв та принципів відбору, створення нового нормативного та навчально-методичного забезпечення для середньої і вищої шкіл. Значною мірою розв'язанню означених завдань сприяє всебічне вивчення історії української освіти і педагогічної думки, а також активне використання спадщини вітчизняних учених і педагогів минулого в практичній діяльності сучасних навчально-виховних закладів.

На теренах України періоду другої половини ХІХ – початку ХХ століття рельєфно вирізняється непересічна особистість Олексія Дмитровича Бутовського (1837-1917 рр.) – педагога, вченого й активного громадського діяча. Аналіз архівних документів, науково-методичних джерел, періодичних видань досліджуваного періоду показав, що він здійснив вагомий внесок у розвиток вітчизняної освіти. Визначальним у педагогічній діяльності О. Бутовського були питання фізкультурної освіти і фізичного виховання підростаючого покоління. Він залишив значну педагогічну спадщину – посібники, програми, публікації в періодичній пресі, методичні розробки, цінні рукописи, епістолярій.

У ході дослідження встановлено, що постать ученого маловідома або й зовсім невідома сьогоднішньому поколінню, хоча й привертала увагу окремих дослідників. Цінним для розуміння творчих надбань педагога є праці В. Агеевця, Н. Булатової, В. Видріна, С. Говорова, В. Драги, М. Зубалія, В. Крамаренка, М. Солопчука, В. Столбова, О. Суника, В. Павлова, Н. Поднебеснової, В. Таймазова. У роботах цих авторів розглянуто життєвий шлях педагога, його організаційно-управлінська та фізкультурно-спортивна діяльність. Ґрунтовне вивчення знайдених матеріалів свідчить про те, що творчість О.Бутовського не аналізувалася системно як педагогічно доцільний складник його багатогранного доробку та потребує спеціального студіювання.

Метою нашої статті є аналіз і узагальнення науково-педагогічної спадщини О. Бутовського, розробка й обґрунтування наукової періодизації його педагогічної діяльності.

Життєвий і творчий шлях О.Бутовського характеризувався науковими й особистісними пошуками, виявленням і утвердженням власних можливостей. Цікавим є той факт, що власні педагогічні узагальнення вченого остаточно викристалізувались у зрілому віці, чому передував тривалий шлях наукових пошуків. Світоглядні позиції й ідейно-моральні переконання вченого залишалися майже незмінними впродовж п'ятидесятирічної напруженої та плідної педагогічної праці. Утім, аналізуючи творчу спадщину Олексія Дмитровича, не можна не відзначити основних етапів педагогічної діяльності вченого, що суттєво відрізняються між собою за змістом і характером.

Перший етап науково-педагогічної діяльності О. Бутовського – педагогічно-пропедевтичний (1858-1861 рр.) – характеризується формуванням педагогічних поглядів і переконань ученого.

Педагогічна діяльність О. Бутовського розпочалася в Полтаві. У двадцятирічному віці після проходження практики в Санкт-Петербурзі в чині прапорщика лейб-гвардії він за розпорядженням керівництва був направлений до рідного Петровсько-Полтавського кадетського корпусу на посаду штатного викладача фортифікації (1858 р.). Крім того, в «Послужному списку... О. Бутовського» зазначається, що під час викладацької діяльності в якості репетитора він також виконував обов'язки наглядача-помічника вечірніх занять кадетів [4, с. 221]. До програми позакласних занять військових навчальних закладів входило чимало предметів: музика, співи, танці, ручна праця, фехтування, спортивні та рухливі ігри, гімнастика. Також за традицією влітку для кадетів влаштовувалися двохмісячні табірні збори, де заняття з військових дисциплін поєднувалися з пішими та кінними екскурсіями, іграми на місцевості, плаванням [5, с. 6]. Саме дисципліни військово-спортивного циклу викликали інтерес молодого викладача. Найбільше його цікавила гімнастика як засіб розвитку вправності, витривалості кадетів, формування в них морально-вольових якостей, підвищення опірності організму до захворювань. У майбутньому педагог докладатиме чимало зусиль, щоб цей предмет увійшов до розряду основних не лише у військових, а й у цивільних навчальних закладах. Отже, у Полтавському кадетському корпусі О. Бутовський починає замислюватись над значенням фізичного виховання для підростаючого покоління.

На жаль, викладацько-виховна діяльність молодого педагога в Петровсько-Полтавському корпусі була перервана військовою службою. Майже три роки (1863-1865 рр.) він бере активну участь у різного роду військових операціях на території сучасної Польщі. За героїзм, розсудливість, неординарність, уміння співпрацювати з людьми та організувати їх у складних бойових умовах О. Бутовського не лише було нагороджено орденом Св. Анни 4-го ступеня «За хоробрість», а й висловлено довіру очолити роту (1865-1871 рр.). Таке підвищення засвідчує професійно-педагогічну майстерність Олексія Дмитровича, адже відповідно до «Положення про кадетські корпуси» на посаду ротних командирів призначалися особи, які «встигли звернути на себе увагу корисною військово-навчальною діяльністю» [2, с. 17].

Військово-педагогічна діяльність О. Бутовського припала на період масштабного реформування суспільно-політичного устрою Російської імперії. Відміна кріпосного права, введення всезагальної військової повинності призвели до змін призовного контингенту. Віднині ряди новобранців (замість рекрутів-кріпаків) поповнили робітники, купці, інтелігенти, які мали певну освіту, навички колективної діяльності. Поряд із цим в армії спостерігалися такі негативні явища як пияцтво, недисциплінованість, вільнодумство, а тому ротним командирам щодня доводилось розв'язувати складні педагогічні завдання. Це, у свою чергу, по-перше, сприяло підвищенню вимог до офіцерських кадрів як керівників навчально-виховного процесу; по-друге, зумовило піднесення ролі військового колективу як осередку освіти нового громадянина – відважного патріота, фізично та морально загартованої особистості.

Без сумніву, Олексій Дмитрович проявив себе як талановитий, вимогливий та вдумливий вихователь, якого вирізняли висока педагогічна майстерність, демократичний стиль роботи, новаторські форми й методи викладання. Він був переконаний, що фізичне виховання є пріоритетним засобом формування гармонійно розвиненої особистості. Педагогічний талант молодого О. Бутовського в цей період не залишилася непоміченим: після майже восьмирічної служби він (з підвищенням до чину капітана) був відраджений до Санкт-Петербурга (1871 р.).

Отже, протягом 1858-1871 рр. виявився педагогічний хист ученого, набули розвитку його природні й професійні здібності, яскраво окреслилися провідні напрями подальших творчих науково-педагогічних пошуків у галузі освіти, що сприяло у подальшому розробці науково-теоретичної бази вітчизняної системи фізичного виховання.

Другий етап діяльності О. Бутовського – управлінський (1871-1888 рр.) – відзначився становленням його як педагога-практика, організатора-управлінця освітньої сфери. Переїзд до столиці Російської імперії (м. Санкт-Петербург) був доленосним для вченого – звідси бере початок становлення його як теоретика та практика вітчизняної освіти.

Педагогічна діяльність О.Бутовського на цьому етапі розпочалася спочатку на посаді вихователя (1871 р.), пізніше – старшого вихователя (1872-1877 рр.) Першої військової гімназії. Протягом дванадцяти років він пройшов шлях у військовій частині від штабс-капітана до полковника; у навчальній – до помічника інспектора класів (1877-1883 рр.). Згідно з «Положенням про кадетські корпуси» це була вибірна посада, що передбачала господарсько-адміністративну та навчально-виховну діяльність [2, с. 36]. Про високі організаційно-управлінські здібності педагога свідчить той факт, що за відсутності керівництва гімназії О. Бутовський тричі виконував обов'язки директора навчального закладу.

Як адміністратор-управлінець Олександр Дмитрович керував розробкою навчального навантаження й оновленням змісту дисциплін гімназії, відповідав за доцільність організації педагогічного процесу, слідував за рівнем викладання; контролював якість знань вихованців; здійснював діяльність у сфері добору та підготовки викладацьких кадрів; удосконалював методичне забезпечення та матеріально-технічну базу освітньої установи.

Поряд із цим О. Бутовський проводив заняття з учнями з гімнастики, фехтування, рухливих ігор. Відзначимо, що педагог мав відмінну фізичну форму та спортивну підготовку. Виступаючи не лише організатором, а й учасником активного дозвілля вихованців, він був для них не просто наставником, а й зразком для наслідування. У цей час О. Бутовський продовжував розмірковувати над проблемами оптимізації навчання і виховання підростаючого покоління. Особливо цікавило науковця питання фізичного вдосконалення дітей та підлітків, формування в них міцного здоров'я. Відомо, що його учні відзначалися гарною фізичною підготовкою, військовою виправкою, вольовими якостями, що забезпечувало їм перемогу на оглядах і змаганнях різного рівня.

Творча ініціатива педагога, його працьовитість, глибокий науковий підхід до питань фізичного вдосконалення підростаючого покоління, видатні здобутки вихованців привернули увагу влади до діяльності полковника О. Бутовського, оскільки в країні все більшої гостроти набувала проблема низької фізичної підготовки допризовної молоді. Поряд із цим відзначалась нестача відповідної літератури, відсутність кваліфікованих кадрів, досвіду впровадження новітніх ідей, що спонукало вченого до нових педагогічних зобов'язань.

Таким чином, багаторічний досвід організаційно-управлінської та навчально-виховної діяльності став потужним фактором у становленні науково-педагогічної позиції Олександра Дмитровича і сприяв формуванню його як ученого, дослідника, одного із засновників сучасної системи фізичного виховання підростаючого покоління.

Третій етап діяльності О. Бутовського – науково-педагогічний (1888-1904 рр.) – характеризувався активними творчими пошуками щодо становлення теоретико-методичних засад спортивної педагогіки, популяризації ідей формування здорового способу життя особистості засобами фізичної культури та спорту.

Значимо, що науково-педагогічна діяльність ученого розгорнулася у період пошуків нової парадигми освіти й фізичного виховання зокрема. У середині 70-х років XIX ст. на фоні нестабільної соціально-політичної ситуації в суспільстві – і в цивільних, і у військових колах – визрівало усвідомлення важливості, актуальності, соціальної значущості фізичної культури особистості як показника культури загальної, як стратегічного ресурсу держави. У цей час гостро постало питання щодо підготовки учителів гімнастики та розробки методики викладання предметів фізкультурно-спортивного циклу.

Розв'язання означеної проблеми в 1888 році було доручено О. Бутовському. Це був переломний момент у кар'єрі Олексія Дмитровича, з якого, власне, розпочалася його науково-педагогічна діяльність. Відзначимо, що робота Олексія Дмитровича в цьому напрямі відбувалася у рамках співпраці двох відомств – військового міністерства та Міністерства народної освіти. Спочатку коло наукових пошуків О. Бутовського відзначалось широтою педагогічної проблематики. Він висвітлював питання навчання письма і формування почерку учнів, організації в кадетських корпусках занять музикою і співами, забезпечення шкільної гігієни, викладання гімнастики та рухливих ігор у військових і цивільних навчальних закладах. Утім, основою педагогічної і наукової діяльності вченого були питання здоров'я учнів, їхнього розумового, морального, фізичного розвитку.

З перших кроків безпосередньої діяльності у цій сфері О. Бутовському доводилося паралельно вирішувати три взаємопов'язані складні завдання: вивчати вітчизняний досвід у сфері фізичного виховання і спорту; узагальнювати в цьому аспекті зарубіжний досвід; розробляти лекційний курс та методичні посібники з цієї проблематики; пропагувати ідеї фізичного виховання і спорту.

Протягом 1892-1890 рр. О. Бутовський неодноразово виїжджав за завданням військового відомства вивчати досвід «тілесного» виховання в європейських країнах (Англія, Австрія, Бельгія, Данія, Італія, Німеччина, Франція, Швеція). Відмінне знання іноземних мов дозволило вченому не лише здійснити ґрунтовний аналіз зарубіжних систем фізичного виховання, а й перейняти основи їх побудови і функціонування. Праці вченого цього періоду стали цінним внеском до вітчизняної історіографії фізичного виховання і спорту. Його роботи «Тілесні вправи у Франції» (1883 р.), «Шведська педагогічна та військова гімнастика» (1897 р.), «Польова гімнастика в різних країнах Західної Європи» (1897 р.), «Система шведської педагогічної і військової гімнастики» (1899 р., 1903 р.) «Виховання та тілесні вправи в англійських школах» (1900 р.), що неодноразово перевидавалися за життя вченого, і нині є унікальними науково-педагогічними джерелами.

У 1882 р., в одному з відряджень, О. Бутовський познайомився з французьким бароном П'єром де Кубертенем, котрий був палким прихильником ідеї відродження сучасних Олімпійських ігор. Можна вважати, що це знайомство було доленосним. Воно дало О. Бутовському можливість глибше зрозуміти гуманістичну сутність ідеї олімпізму і цілеспрямовано їх упроваджувати в життя серед російського і українського народу, інтелігенції та керівної еліти, що всіляко гальмували її розповсюдження на теренах Російської імперії. Власне знайомство О. Бутовського з П'єром де Кубертенем змінило русло педагогічної діяльності Олексія Дмитровича від науково-теоретичного узагальнення до практичного втілення педагогічних ідей. Він поширював і впроваджував ідеї масовості фізкультурної освіти: важливість оздоровлення населення засобами фізичних вправ. У цей час остаточно викристалізувалась науково-педагогічна позиція О. Бутовського.

З 1890 р. О. Бутовський – чиновник ГУВНЗу (Головного Управління військових навчальних закладів). Із 1891 р. йому надано звання генерал-майора, а вже на початку 90-х років XIX ст. він обіймає посаду генерала для особливих доручень. На цій посаді Олексій Дмитрович організував літні курси для підготовки спеціалістів в галузі фізичної освіти для офіцерів-вихователів, якими одноосібно керував упродовж 16 років (1900-1916 рр.) [3, с. 76]. Учений висував до вчителів «тілесних вправ» високі вимоги, вважаючи, що вони повинні володіти різнобічними педагогічними та теоретичними знаннями, необхідними практичними навичками. Тому він розробив програму підготовки педагогічних кадрів, що базувалась на раціональних засобах та методах європейських систем, перенесених ученим на вітчизняний ґрунт. Тут педагог читав авторський курс теорії і методики гімнастики та тілесних вправ, що ґрунтувався на останніх досягненнях педагогіки, фізіології, психології. О. Бутовський був переконаний, що гармонійний фізичний і духовний розвиток є запо-

рукою формування особистості, сприяє вдосконаленню професійних та соціально значущих якостей. Олексій Дмитрович одним із перших з-поміж сучасників розгледів набагато ширші сфери застосування і можливості практичного використання фізичного виховання, ніж лише допризовну підготовку молоді. У цей період він підготував такі науково-методичні посібники: «Порадник для позакласних занять» (1888 р.), «Досвід керівництва для навчання плавання в кадетських корпусах» (1889 р.), «Проект організації рухливих ігор як галузі фізичного виховання в кадетських корпусах» (1889 р.), «Вправи і заняття, що належать до фізичного виховання в кадетських корпусах» (1889 р.), «Настанови для виконання гімнастичних вправ в цивільних навчальних закладах» (1890 р.), «Загальна програма розподілу часу і поради для проведення гімнастичних вправ у цивільних навчальних закладах. Вільні рухи» (1890 р.), «Нові методи виховання» (1902 р.).

Отже, протягом третього періоду творчості вченого домінуючого характеру набув науково-педагогічний напрям. Яскраво виявилися його педагогічні здібності та лекторська майстерність. О. Бутовський набув значного наукового та методичного досвіду, на основі якого відбулася остаточна кристалізація його освітніх поглядів.

Четвертий етап педагогічної діяльності О. Бутовського – педагогічно-узагальнювальний (1904-1917) – характеризувався узагальненням теоретико-педагогічних ідей формування здорового способу життя дітей та молоді, впровадженням новаторських розробок у навчально-виховний процес, активною науково-педагогічною та організаційною діяльністю.

Дослідження наукової спадщини О. Бутовського дозволило встановити, що пріоритетним напрямом роботи педагога в перше десятиліття ХХ століття була науково-педагогічна та педагогічно-організаційна діяльність. Аналіз її змісту виявив, що в цей час він активно працював над розробкою теоретико-методичної бази вітчизняного фізичного виховання та впровадженням передових педагогічних ідей в освітню практику.

Говорячи про фізичне виховання особистості, Олексій Дмитрович оперував поняттям «фізична освіта». Діяльність педагога в цей час була спрямована на вирішення таких завдань: 1) розробку її мети, завдань, змісту; 2) впровадження результатів наукових досягнень у процес підготовки майбутніх вчителів тілесних вправ; 3) засвоєння слухачами важливих світоглядних ідей, що надало б можливість об'єктивного розуміння необхідності рухової активності у формуванні гармонійно розвиненої особистості. Використовуючи зарубіжні та вітчизняні педагогічні надбання, О. Бутовський розробив основні дидактичні принципи, методи, засоби формування здорового способу життя відповідно до специфіки фізичного виховання дітей та молоді. Такі звичайні для сучасної школи уроки фізичної культури – така ж заслуга генерала, як і термін «гімнастика Бутовського» у військових навчальних закладах.

Олексій Дмитрович був переконаний щодо необхідності постійного розвитку вчення про фізичне виховання. На думку педагога, досягти цього можна лише за умови удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів шляхом створення інноваційних вищих навчальних закладів для «вчителів фізичної освіти». Проект створення такої установи був розроблений ученим ще в 1894 р. Через 15 років ця ідея була частково реалізована: 1909 р. у Санкт-Петербурзі за його ініціативи було відкрито Головну гімнастико-фехтувальну школу з підготовки офіцерів-інструкторів гімнастики для військових частин (нині – Військовий інститут фізичної культури) [1, с. 50]. Для слухачів-офіцерів, майбутніх керівників фізичної освіти Олексій Дмитрович читав лекції з історії, теорії та методики фізичного виховання. Крім того, педагог викладав теоретичний і практичний курси з фізичної підготовки в Олександрівському кадетському корпусі, у Головній офіцерській фехтувально-гімнастичній школі.

У цей період О. Бутовський неодноразово брав участь у міжнародних конгресах із шкільної гігієни та фізичного виховання (1905 р., 1910 р., 1911 р.), розробляв екс-

позиції військового відомства на всеросійських та міжнародних промислових виставках, брав участь у створенні нових та інспектуванні навчальних закладів, які вже існували, проводив перевірку фізичної підготовки молодших і старших офіцерів Російської армії, очолював комісію Військового Міністерства з позакласної виховної роботи серед слухачів кадетських корпусів при ГУВНЗ.

Аналіз творчої спадщини О. Бутовського дозволяє стверджувати, що останній період відзначився активною науково-публіцистичною діяльністю педагога. Узагальнюючи педагогічний досвід, він сміливо поєднував результати творчих експериментів із науковими дослідженнями, аналізував взаємозв'язок педагогічних явищ. Результатом праці вченого стала низка фундаментальних теоретичних досліджень, навчально-методичних матеріалів, публіцистичних та автобіографічних творів: «Питання фізичного виховання і спорту на міжнародному конгресі в Брюсселі, влітку 1905 року» (1906 р.), «Про шкільний товариський суд» (1907 р.), «Із читань з історії та методики тілесних вправ: фізична освіта в давні часи та середні віки» (1910 р., 1912 р.), «Питання шкільної гігієни та фізичного виховання на міжнародних конгресах у 1910 р.» (1911 р.), «Міжнародний конгрес зі шкільної гігієни в Парижі 2-7 серпня 1910 р.» (1911 р.), «Міжнародний конгрес з фізичного виховання в Брюсселі 10-13 серпня 1910 р.» (1911 р.), «Що таке фізичне виховання» (1911 р.), «Нотатки з історії і методики тілесних вправ» (1913 р.), «Війна і військовий побут у працях Калло і його сучасників» (1914 р.), «Освітні властивості тілесної вправи. Відомості, необхідні для викладання різного роду фізичної роботи» (1914 р.), «Виховання і тілесні вправи в англійських школах» (1915 р.), «Роки мого навчання в Петровсько-Полтавському кадетському корпусі» (1915 р.), «Рід, що припинився» (1915 р.), «В рідному гнізді (Літопис роду Бутовських)» (1916 р.).

Свою службу кар'єру генерал Бутовський закінчив 1911 р. на посаді директора Центральної школи військової освіти ГУВНЗу. До останніх днів життя він не втрачав зв'язок з колегами, продовжував пропагувати ідею формування здорового способу життя підрастаючого покоління. Помер Олексій Дмитрович 25 лютого (за старим стилем) 1917 р. у віці 78 років «від недостатності серцевої діяльності» [1, с. 52].

Таким чином, вивчення архівних документів, біографічної літератури, педагогічних праць О. Бутовського дало можливість розробити наукову періодизацію творчості педагога, що містить чотири етапи: I-й – педагогічно-пропедевтичний (1858-1871 рр.); II-й – педагогічно-управлінський (1871-1888 рр.); III-й – науково-педагогічний (1886-1895 рр.); IV-й – педагогічно-узагальнювальний (1905-1917 рр.). Активна громадська діяльність, наукова, викладацька й просвітницька робота, розробка навчальних програм, підручників, посібників – кожен із зазначених видів діяльності характеризувався гуманістичною спрямованістю, інноваційністю, фундаментальністю. Роль О. Бутовського як одного з фундаторів вітчизняної системи фізичного виховання полягала не лише в розробці її науково-теоретичних основ, а й в практичній реалізації обґрунтованих ученим ідей. Його думки з питань теорії та методики фізичного виховання, організації фізкультурно-освітньої діяльності серед молодого покоління і сьогодні не втратили свого значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексей Бутовский. Олимпийский генерал / [Сост. Н.Д. Поднебеснова] – К. : АЛКОН, 2008. – 80 с. – История олимпийского движения. Олимпийские чемпионы – герои государства и нация.
2. О чинах кадетских корпусов // Положение о кадетских корпусах, высочайше утвержденное 14 февраля 1886 года. – С.-Петербург : тип. М. М. Стасюлевича, 1886. – 94 с.
3. Педагогические курсы для приготовления офицеров к воспитательной деятельности в кадетских корпусах (1900-1910): Вып.3. – Санкт-Петербург : Пед. музей воен. учеб. заведений, 1911. – 296 с.
4. Полный послужной список генерала для особых поручений при Главном Управлении военно-учебных заведений, числящегося по временной пехоте генерал-лейтенанта А. Д. Бутовского /Собрание сочинений : в 4 тт. / А. Д. Бутовский.; [Укладачи С. М. Бубка, М. М. Булатова]. – К. : Олимп. л-ра, 2009. – Т.4. – С. 220-240.

5. Ромашкевич А. Д. Материалы к истории Петровского Полтавского кадетского корпуса. Год второй / А. Д. Ромашкевич. – Полтава, 1905. – 115 с.

ОКСАНА ДАНИСКО

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А. Д. БУТОВСКОГО

Раскрыт вклад А. Бутовского в развитие отечественной педагогической мысли, обоснованы этапы его научно-педагогической деятельности, определены пути актуализации творческого наследия.

Ключевые слова: А. Бутовский, педагог, научная периодизация, этапы, творческая деятельность.

OKSANA DANYSKO

MAIN STAGES OF SCIENTIFICALLY PEDAGOGICAL ACTIVITY OF O. D. BUTOVSKY

O. Butovsky's contribution to the development of the native pedagogical thought is exposed, the stages of his scientifically pedagogical activity are grounded, the ways of creative inheritance actualization are specified.

Keywords: O. Butovsky, pedagogue, scientific division into periods, stages, creative activity.

Одержано 17.06.2011, рекомендовано до друку 18.07.2011.